

Arbetarbostäderna på Tossön

Restaurering av tak 2011

Svensta 1:5, Undersåkers socken, Åre kommun

Olof Edin, Clara Nyström

RAPPORT – JAMTLI 2012:13
ISSN 1654-2045

Utgivning och distribution:

Jamtli

Box 709

831 28 Östersund

Tel 063-15 01 00

Fax 063-10 61 68

© Jamtli 2012

Allt kartmaterial från GSD-Fastighetskartan © Lantmäteriverket
Ärende nr MS2006/02204

Omslagsbild: Arbetarbostadens södra takfall efter restaureringen

Foto: Olof Edin, Jamtli 2011

Redigering och layout framsida: Lena Ljungkvist

ISSN 1654-2045

Innehållsförteckning

INLEDNING	3
FASTIGHETSUPPGIFTER M.M.....	4
KARTA	5
BAKGRUND	6
HISTORIK	6
KULTURHISTORISK VÄRDERING	6
TIDIGARE RESTAURERING	6
MATERIAL	7
ANTIKVARISKT RESONEMANG	7
BYGGNADSBESKRIVNING.....	9
BESKRIVNING AV SKADOR FÖRE ÅTGÄRDER	9
BESKRIVNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER	10
BILDER	11

Inledning

Länsstyrelsen i Jämtlands län lämnade 2011-05-26 stadsbidrag till restaurering av taket på den byggnadsminnesförklarade arbetarbostaden Tossön. (1st dnr 434-543-11). Bidraget gick i första i första hand till arbetarbostadens tak, men räckte även till åtgärder på arbetarbostadens förrådsbyggnads tak.

2006 noterades vid länsstyrelsens tillsyn över byggnadsminnet att några takpannor var trasiga (1st dnr 432-7883-06). Föreningen Tossögården kontaktade Jamtli för en första antikvarisk rådgivning och ett besök skedde 2010-06-22.

Restaureringen innebar en omläggning av tegeltak på arbetarbostadens södra takfall samt ett nytt pannplåttak på ekonomibygnaden på gården. Arbetena gjordes under september och oktober 2011 och utfördes av Hyttmo Lod & Våg Byggtjänst i Järpen. Slutbesiktning ägde rum 2011-10-14.

Antikvarisk medverkan utfördes av Jamtli genom Olof Edin. Anteckningar, fotografier och andra handlingar som rör restaureringen finns i Jamtlis arkiv.

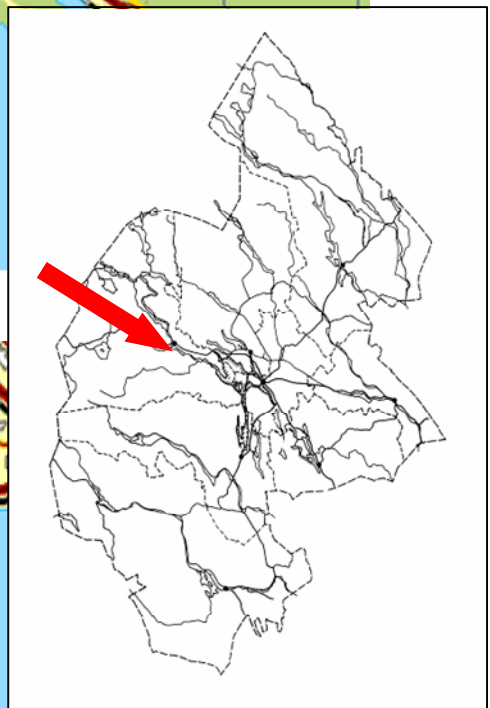
Östersund den 27 mars

Clara Nyström
Antikvarie

Olof Edin
Antikvarie

Karta

Ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket. Ärende nr MS2006/02204

Bakgrund

Historik

De före detta arbetarbostäderna på Tossön är belägna utanför Järpen och kallas även för Paulsenska huset och Går`n. Byggnaden uppfördes omkring 1860 och beboddes av sågverksarbetare vid Husåsågen.

På Tossön fanns det som mest tre sågar och den första togs i bruk 1881, samma år som järnvägen nådde Järpen. Ångsågar växte upp och blomstrade i samhället men efter 25 år var alla sågar nedlagda och utflyttning av arbetskraft börjades.

På fastigheten låg tidigare ytterligare en arbetarbostad med flera lägenheter och tillhörande uthus. Denna byggnad stod tom under flera år tills den 1983 brändes ner.

På gården idag finns ett bostadshus samt en lång ekonomibygnad som används som förråd. Bostadshuset innehåller fyra lägenheter, två på varje våning. Vardera lägenhet bestod från början av tre rum och kök men övervåningens västra lägenhet är sedan länge ombyggd till två rum och kök.

När sågen i början av 1900-talet flyttade sin verksamhet till Pilgrimstad såldes området med arbetsbostäder till inspektör Hans Paulsen vid Huså bruk. Fram tills för några år sedan användes byggnaden som bostad och idag förvaltas arbetarbostäderna av föreningen Tossögården.

Kulturhistorisk värdering

Arbetarbostäderna på Tossön byggnadsminnesförklarades 1999-07-12. Byggnaden minner om den korta med expansiva perioden i Järpen omkring 1880, när det i och med järnvägens dragning inleddes en utbyggnad av sågverksindustrin. Flerbostadshus i nära anslutning till arbetsplatsen uppfördes på många håll i länet i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet men få är bevarade. Tossön tillskrivs därför ett högt unicitetsvärde och vittnar om bostadsförhållandena för industrialismens arbetare.

Tidigare restaurering

Arbetarbostäderna på Tossön genomgick en omfattande restaurering under 1990-talet. Upprustningen startade 1995 då byggnadens yttertak, fönster och fasad åtgärdades samt så målades exteriören. Under åren 1996 till 1998 restaurerades stora delar av byggnadens interiör efter ett åtgärdsprogram som upprättades av Jamtli. Måleriarbeten utfördes 2001 och 2002. Jamtli dokumenterade arbetet som finns att läsa i den antikvariska kontrollrapporten *Tossön – Upprustning av en arbetarbostad*, färdigställd 2004.

Vid restaureringen 1995 lades taket om men till största del återanvändes det tidigare teglet. Det lades nytt råspont, sedan papp, ströläkt och bärläkt som underlag för tegelpannorna. Det gamla teglet lades tillbaka på det södra takfallet (bostadshusets entrésida) samt på stora delar av det norra som även kompletterades med tegel från Hållands folkhögskola.

Taket har tidigare varit täckt av bräder men det är inte säkert att det endast varit ett brädtak, utan detta kan ha varit undertak till ett skiffertak. De skifferrester som hittades vid restaureringen tyder på att taket var täckt av skifferplattor innan tegel lades.

Även ekonomibyggnaden restaurerades 1995 där dess stomme riktades upp och fasaden målades.

Material

Arbetarbostaden är idag täckt av tvåkupiga tegelpannor som är tillverkade vid tegelfabrikerna i Vittinge och Heby. Mittenpartiet på det södra takfallet var innan restaureringen 2011 av Duvedstegel, vilket innehåller bitar av kalksten som gör det skört. Hela det södra takfallet byttes ut till ett tvåkupigt oglaserat lertegel från Vittinge.

Efter samråd med Jamtli valdes pannplåt från Ekonomistål/Pokab för att täcka ekonomibyggnaden. På den svenska marknaden finns idag två tillverkare av pannplåt: Plannja och Ekonomistål/Pokab. Plannjas plåt kräver ett plant och slätt underlag med underlagspapp. Detta innebär att underliggande tak, som på ekonomibyggnaden ett äldre spåntak, skulle bli svårt att behålla. Dessutom ska Plannjas plåt fästas med spik genom plåtens plana delar och inte på profiltopparna som var brukligt förr.

Antikvariskt resonemang

När det gäller vilket tak som ska ligga på en byggnad får man tänka på att äldre hus ibland har haft flera olika sorters taktäckning. Det är inte självklart att det är den äldsta formen av tak som ska återskapas eller tas fram. En byggnad kan ha ändrats, byggts ut eller byggts till, eller fått annan fasad sedan det första taket lades. Dessutom får man i materialvalet även tänka i termer av underhåll och brandsäkerhet. Dessa sistnämnda faktorer går dock oftast att kombinera med antikvariska krav.

På Tossöns arbetarbostad har det funnits tegeltak under en lång tid, vilket man kan se på äldre foton. Vid restaureringen 1995 påträffades ett brädtak med skifferrester under tegeltaket, vilket tyder på att byggnaden med största sannolikhet haft skiffertak vid någon tidpunkt. Vid vilken tidpunkt, eller hur länge skiffertaket fanns på Tossön har inte gått att få klarhet kring. Att lägga ett skiffertak idag är förenat med mycket stora kostnader och få hantverkare klarar av det.

I slutet av 1800-talet startades i Sverige en stor tillverkning av maskinellt strängpressat tegel. Taktegelbruk fanns på många platser i landet, och i Jämtland gjordes taktegel i Duved och Ragunda. Taktegel blev vanligare även på enklare

byggnader, från att tidigare varit förbehållet mer påkostade miljöer. Det verkar som om takteglet slog igenom i Jämtland när den tvåkupiga varianten blivit den mest vanliga. Enkupigt taktegel är mer sällsynt i länet.

Att lägga ett tak av oglaserat tvåkupigt svenskt lertegel på Tossöns arbetarbostad förenar således ett kulturhistoriskt synsätt med kraven på underhåll och brandsäkerhet.

Under pannplåten på ekonomibygnaden finns ett spåntak. Det är därför troligt att byggnaden tidigare haft ett spåntak som ytskikt. Spåntak har dock ibland lagts för att användas som undertak, men då för tegel- eller betongpannor. Pannplåt har använts sedan början av 1900-talet och får anses vara ett traditionellt takmaterial på svensk landsbygd. Således är ett tak av pannplåt på Tossöns ekonomibygnad både traditionellt och brandsäkert och har dessutom god hållbarhet.

Bild 1. Äldre foto på arbetarbostaden från Jämtlis bildarkiv visar att taket sedan länge varit klätt med tegel.

Byggnadsbeskrivning

Beskrivning av skador före åtgärder

Arbetarbostadens norra takfall var i det närmaste oskadat och restaureringen gäller enbart det södra takfallet. 1/3 av teglet var mycket skadat, framförallt den del av takfallet som var beläget mellan de två skorstenarna. Stor del av dessa tegelpannor hade spruckit eller flagnat.

Takbetäckningen på ekonomibyggningens pulpettak bestod av rostig galvaniserad pannplåt. Undertaket började därför få röt- och fuktskador.

Bild 2. Teglet på arbetarbostadens södra takfall var sprucket och bitar flagade.

Bild 3. Pannplåten på ekonomibyggningen var mycket rostig.

Beskrivning av utförda åtgärder

Arbetarbostadens tak

Takets yta som fick nytt tegel är 26,40 x 4,77 meter och dessutom ersattes samtliganockpannor. Arbetena med att byta tegeltaket påbörjades 2011-09-12 då pannorna plockades ner. Tegelpannor utan skador sparades, vilka kan användas för reparation och underhåll av det norra takfallet. Dagen efter rengjordes den frilagda takytan, läkningen anpassades till det nya teglet och söndrig läkt lagades. Tredje dagen lades det nya teglet på plats.

Frågan om takfotsplåt kom upp för diskussion men efter samråd med Jamtli monterades inte en sådan. Istället gjordes som det var tidigare och den nedersta tegelpannan ligger direkt på takfotsbrädan och sticker ut en aning från denna.

Ekonomibyggnadens tak

Takets yta är 19,10 x 4,45 meter och den rostiga pannplåten demonterades och ersattes med ny pannplåt med samma profil, utan rillor mellan profilåsarna. Färgen är silvermetallic. Löplängden är dock längre än den tidigare plåten som oftast var uppdelad i två längder. Den nya har en heltäckande längd där sidorna lappar över varandra. Plåtarna hålls samman med spik, med metallbrickor under spikhuvudet, vilka är satta på profiltopparna.

Vindskivorna byttes ut i samband med restaureringen. De tidigare var rödmålade i samma kulör som fasaden och vid slutbesiktningen i oktober var de nya vindskivorna omålade. I enlighet med länsstyrelsens beslut bevarades det underliggande spåntaket.

Bilder

Bild 2. Byggnaderna innan restaureringen.

Bild 3. Byggnaderna efter restaureringen.

Bild 6. Bostadshuset innan restaureringen när arbetsställningarna är på väg att monteras upp.

Bild 7. Några tegelpannor sparades

Bild 8. Teglet plockades bort och under ligger papp och på detta strö-och bärläkt.

Bild 9. Den frilagda takytan rengjordes och trasig läkt lagades.

Bild 10. Det nya teglet börjar komma på plats.

Bild 11. Taket börjar bli klart mennockpannorna ska läggas upp. Takpannorna sticker ut en aning ovanför takfotsbrädan, enligt traditionellt vis.

Bild 12. Restaureringen är klar och
nockpannorna på plats. Det norra
takfallet har gamla takpannor och det
södra nya.

Bild 13. Det tvåkupiga teglet kommer
från Vittinge.

Bild 14. Arbetarbostaden efter restaureringen.

Bild 15. Efter arbetet med tegeltaket påbörjades ekonomibygnadens restaurering där pannplåt byts ut. Under syns att täckningen tidigare varit av spån.

Bild 16. Pannplåt med samma profil som innan användes.

Bild 17. Det underliggande spåntaket bevarades.

Bild 18. Restaureringen är färdig. Spikarna sattes genom pannplåtens profiltoppar.

RAPPORTSERIE – JAMTLI, 2012

ISSN 1654-2045

- 2012:1 Lillhärjäbygget – Dokumentation och uppmätning av vinterfjöset 2011
Sara Bäckman, Olof Edin
- 2012:2 Ankarede – Levande kyrkstad. Kunskapsunderlag 2011
Clara Nyström
- 2012:3 Skärvångens begravningsplats – Anläggning av askgravlund 2010
Clara Nyström
- 2012:4 Kulturhistorisk förstudie avseende planerad vindkraftpark vid Nyhem i Bräcke kommun 2012
Anders Hansson
- 2012:5 Sjoutnäsets kapell – Restaurering av tak och fasader 2009–2010
Julia Cronqvist
- 2012:6 Mattmars kyrka – Restaurering av fasader och fönster 2011
Sara Bäckman, Clara Nyström
- 2012:7 Tåsjö kyrka – Installation av klockspel 2002
Christina Persson
- 2012:8 Trångåsen – Restaurering av ladugård och födorådstuga 2008–2010
Julia Cronqvist
- 2012:9 Enafors turisthotell – Antikvarisk rapport vid restaurering av östra fasaden 2011
Veronica Trygg
- 2012:10 Norderö kyrka – restaurering av tak 2002–2003
Christina Persson
- 2012:11 Norderö kyrka – restaurering av klockstapel 2008
Christina Persson
- 2012:12 Ragunda gamla kyrka – Antikvarisk medverkan vid exteriör restaurering 2011
Olof Edin
- 2012:13 Arbetarbostäderna på Tossön – Restaurering av tak 2011
Olof Edin, Clara Nyström